

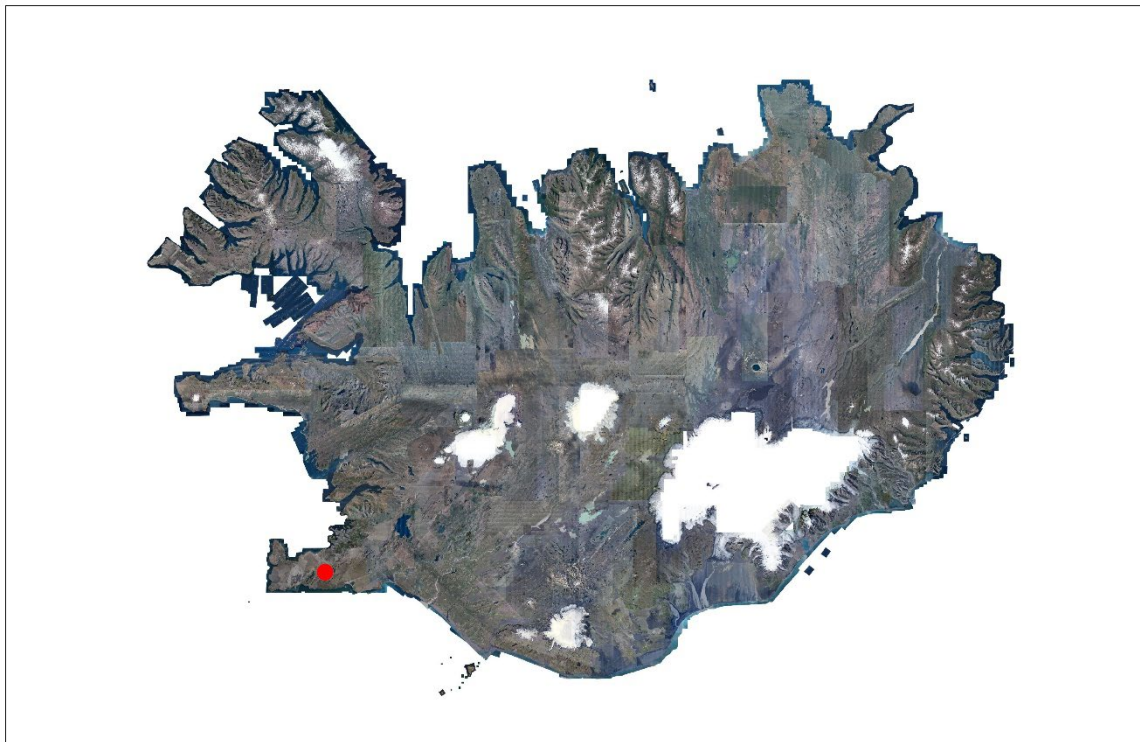
ANTIKA EHF 2025

Krýsuvík

Fornleifaskráning vegna borteigs

Rúna K. Tetzschner og Ómar Smári Ármannsson

Kort 1. Skráningarsvæðið er rauði punkturinn á kortinu.

Forsíðumynd: Horft norður yfir skráningarsvæðið

Ritstjóri: Ragnheiður Traustadóttir

Uppsetning: Rúna K. Tetzschner

Kortagerð: Ragnheiður Traustadóttir

www.antikva.is

Útgefandi: Antikva ehf.

ISBN númer: 978-9935-525-80-2

Verkefnanúmer MÍ: 3521

Ljósmyndir í ritinu eru teknar af höfundi nema að annað sé tekið fram

© Antikva ehf., Rúna K. Tetzschner og Ómar Smári Ármannsson

Efnisyfirlit

Inngangur	5
Fornleifaskráning og skráningarsvæðið	6
Tilgangur fornleifaskráningar	9
Fornleifaskráning og aðferðir	11
Minjanúmer	12
Tegund, hlutverk og heiti	12
Staðsetning	12
Staðhættir og lýsing	12
Hættumat	13
Mótvægisaðgerðir	13
Samantekt	14
Heimildir	16

Myndaskrá

Mynd 1. Girðingarstæði frá 1958 sést t.h. við grösuga blettinn. Það telst ekki til fornleifa.	7
Mynd 2. Friðlýstur túngarður sem talinn er hafa tilheyrt býlinu Kaldrana utan við skráningarsvæðið.....	7
Mynd 3. Horft yfir Kaldrana. Túngarður sést t.h. við moldarsvæði.	8
Mynd 4. Eyðibýlið Kaldrani á að hafa verið á þessu svæði. Túngarður sést fyrir miðju.....	8
Mynd 5. Horft suður yfir skráningarsvæðið.....	14

Kortaskrá

Kort 1. Skráningarsvæðið er rauði punkturinn á kortinu.	2
Kort 2. Skráningarsvæðið er innan rauðu línunnar.	6

Inngangur

Að beiðni Axels Viðarssonar, hjá HS Orku, tók Ragnheiður Traustadóttir, fornleifafræðingur hjá Antikva ehf., að sér að skrá fornleifar á fyrirhuguðum borteig í Krýsuvík. Skráningin er unnin vegna væntanlegrar umsóknar um framkvæmdarleyfi fyrir rannsóknarholur KR11 og KR12 frá sama borteig. Hún fékk verknúmerið 3521 hjá Minjastofnun Íslands.

Engar fornleifar fundust á skráningarsvæðinu. Lítil grjóthleðsla norðaustan megin á því virðist hafa verið undirstaða girðingar sem var reist árið 1958 telst því ekki til fornleifa.

Skráningin fól í sér yfirferð á eldri skráningum, vettvangsskráningu og úrvinnslu gagna.

Teknar voru ljósmyndir og flygildismyndir af svæðinu.

Skýrsluhöfundur sá um vettvangsvinnu og heimildavinnu.

Kort 2. Skráningarsvæðið er innan gulu línunnar.

Fornleifaskráning og skráningarsvæðið

Skráningarsvæðið er staðsett norðvestan við Krýsuvíkurveg, neðan við Sveifluháls og vestan við suðurendann á Kleifarvatni. Minjastofnun Íslands hefur áður mælt upp grjóthlaðið girðingarstæði innan svæðisins en það að reyndist vera frá miðri 20. öld og telst því ekki til fornleifa.¹ Einnig hefur Minjastofnun mælt upp minjar við Kaldrana þar sem talið er að hafi verið eyðibýli.² Minjarnar í Kaldrana eru friðlýstar.³ Þær eru hins vegar suðaustan við Krýsuvíkurveg og því utan skráningarsvæðisins.

Gengið var skipulega um svæðið eins og Minjastofnun gerir kröfu um og leitað að minjum. Ekki fundust neinar fornleifar en teknar voru ljósmyndir og flygildismyndir af svæðinu.

¹ Inga Sóley Kristjónudóttir, 2025.

² Agnes Stefánsdóttir, 2008, 6-8; Minjavefsjá Minjastofnunar Íslands.

³ Skrá um friðlýstar fornleifar með viðbótum, 1980, 3.

Mynd 1. Girðingarstæði frá 1958 sést t.h. við grösuga blettinn. Það telst ekki til fornleifa.

Mynd 2. Friðlýstur túngarður sem talinn er hafa tilheyrt býlinu Kaldrana utan við skráningarsvæðið.

Mynd 3. Horft yfir Kaldrana. Túngarður sést t.h. við moldarsvæði.

Mynd 4. Eyðibýlið Kaldrani á að hafa verið á þessu svæði. Túngarður sést fyrir miðju.

Tilgangur fornleifaskráningar

Samkvæmt 4. mgr. 3. gr. laga um menningarminjar nr. 80/2012 (mml.), sem tóku við af þjóðminjalögum nr. 107/2001 1. janúar 2013, njóta fornleifar friðunar og eru þannig verndaðar gegn hvers kyns raski.

Í 3. mgr. 3. gr. mml. eru fornleifar skilgreindar með svofelldum hætti:

„Fornleifar teljast hvers kyns mannvistarleifar, á landi, í jörðu, í jökli, sjó eða vatni, sem menn hafa gert eða mannaverk eru á og eru 100 ára og eldri, svo sem:

a. búsetulandslag, skráðgarðar og kirkjugarðar, byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi leifum mannvirkja og öskuhauga, húsaleifar hvers kyns, svo sem leifar kirkna, bænhúsa, klaustra, þingstaða og búða, leifar af verbúðum, naustum og verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum.

b. vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bólum, mógröfum, kolagröfum og rauðablæstri,

c. tún- og akurgerði, leifar rétta, áveitumannvirki og aðrar ræktunarminjar, svo og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita,

d. vegir og götur, leifar af stíflum, leifar af brúm og öðrum samgöngumannvirkjum, vöð, varir, leifar hafnarmannvirkja og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra,

e. virki og skansar og leifar af öðrum varnarmannvirkjum,

f. þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð,

g. áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum og minningarmörk í kirkjugörðum,

h. haugar, dysjar og aðrir greftrunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið,

i. skipsflök eða hlutar þeirra.“

Í 21. gr. mml. er kveðið á um verndun fornleifa:

„Fornleifum, sbr. 3. mgr. 3. gr., jafnt þeim sem eru friðlýstar sem þjóðminjar og þeim sem njóta friðunar í krafti aldurs, má enginn, hvorki landeigandi, ábúandi, framkvæmdaraðili né nokkur annar, spilla, granda eða breyta, hylja, laga, aflaga eða flytja úr stað nema með leyfi Minjastofnunar Íslands.

Eigendur og ábúendur jarða skulu hlúa að fornleifum á landareignum sínum og viðhalda umhverfi þeirra eftir því sem sanngjarnt getur talist. Minjastofnun Íslands er skylt að veita ráðgjöf og leiðbeiningar í því sambandi.

Minjastofnun Íslands gerir nauðsynlegar ráðstafanir til verndar fornleifum, viðhalds eða endurbóta, en áður skal gera landeiganda eða ábúanda viðvart um þær. Ef nauðsyn krefur lætur Minjastofnun Íslands rannsaka fornleifar með uppgreftri eða á annan hátt.“

Friðhelgi fornleifa er ekki háð því að þær séu þekktar eða hafi verið skráðar. Ef áður óþekktar fornleifar finnast ber að tilkynna það Minjastofnun Íslands, sbr. 38. gr. mml., og án tafar skv. 1. mgr. 23. gr. megi ætla að þær séu í hættu.

Eitt af markmiðum fornleifaskráningar er að sporna við því að minjar verði fyrir skemmdum af gáleysi eða að nauðsynjalausum. Fornleifaskráning kemur að notum í minjavörslu þegar ákvarðanir eru teknar um aðgerðir til verndar einstökum minjastöðum eða minjasvæðum. Auk þess kemur hún að gagni í rannsóknum og kynningum.

Ekki er það síður hagar þeirra sem stýra hvers konar framkvæmdum að eiga aðgang að yfirliti um fornleifar á tilteknu svæði. Segja má að við það vinnist tvennt. Unnt verður að taka tillit til minjanna við skipulagsvinnu og nýta þær til að varðveita sögu staðarins í landslaginu. Einnig má minnka stórlega líkur á að framkvæmdaraðilar rekist í miðjum klíðum á fornleifar sem þeir gerðu sér ekki grein fyrir að gætu verið fyrir hendi en reynist svo nauðsynlegt að rannsaka með tilheyrandi kostnaði og töfum á framkvæmdum.

Björgunaruppgröftur, sem er unninn vegna framkvæmda og undir þrýstingi frá framkvæmdaraðilum, er heldur ekki æskilegur frá sjónarmiði fornleifafræðinnar.

Fornleifaskráning sameinar þess vegna hagsmuni fræðigreinarinnar og þeirra sem standa að framkvæmdum.

Skráning fornleifa, húsa og mannvirkja skal skv. 16. gr. mml. fara fram áður en gengið er frá aðalskipulagi eða deiliskipulagi. Áður en deiliskipulag er afgreitt eða leyfi til framkvæmda eða rannsókna er gefið út skal skráning ætíð fara fram á vettvangi.

Skulu skipulagsyfirvöld hafa samráð við Minjastofnun Íslands um tilhögun skráningar eða endurskoðun á fyrri fornleifa-, húsa- og mannvirkjaskrárm með hliðsjón af fyrirhuguðum breytingum á skipulagi. Óheimilt er að veita leyfi til framkvæmda án undanfarandi fornleifa-, húsa- og mannvirkjaskráningar. Þegar sérstaklega stendur á getur Minjastofnun Íslands veitt undanþágu fyrir framkvæmdum með tilteknum skilyrðum.

Skipulagsyfirvöld skulu tilkynna Minjastofnun Íslands um gerð skipulagsáætlana og verulegar breytingar á þeim og um gerð skýrslna um mat á umhverfisáhrifum.

Almennt er æskilegt að framkvæmdum sé beint frá minjastöðum en sé þess enginn kostur ber að tilkynna Minjastofnun Íslands um framkvæmdirnar með sannanlegum hætti með minnst fjögurra vikna fyrirvara eins og segir í 23. gr. mml. Enn fremur segir að Minjastofnun Íslands ákveði að undangenginni vettvangsskönnun hvort frekari rannsóknar sé þörf, hvort gera skuli tillögu um friðlýsingu eða hvort fornleifarnar megi víkja og þá með hvaða skilmálum. Óheimilt er að veita leyfi til framkvæmda fyrir en ákvörðun Minjastofnunar Íslands liggur fyrir.

Í 2. mgr. 28. gr. mml. segir að framkvæmdaraðili greiði kostnað við þær rannsóknir á fornleifum sem Minjastofnun Íslands ákveður að séu nauðsynlegar vegna fyrirhugaðra framkvæmda. Við allar umfangsmiklar framkvæmdir skal sá sem fyrir þeim stendur bera kostnað af nauðsynlegum rannsóknum og vettvangsskráningu fornleifa.

Fornleifaskráning og aðferðir

Við fornleifaskráningu eru fornleifar venjulega flokkaðar undir þá jörð sem er skráð og vísað til jarðarinnar með númeri úr *Jarðatali* Johnsens frá árinu 1847. Fjallað er um hvern minjastað fyrir sig. Þetta á þó ekki við í þessu tilviki fyrst ekki fundust neinar minjar en teknar voru ljósmyndir og flygildismyndir.

Minjanúmer

Minjar eru auðkenndar með númeri og sérheiti þeirra ef finnst, síðan er tegund nefnd á eftir númeri til frekari skýringar. Ef stendur *heimild* á eftir númeri þá hafa ekki fundist fornleifar á vettvangi. Fyrsta númer innan hornklofa er númer Minjastofnunar og seinna númer er númer skráningarinnar í landfræðilegum gagnagrunni Antikva yfir fornleifar, örnefni og sögulegar minjar á Suðurlandi.

Tegund, hlutverk og heiti

Tegund og hlutverki minja er venjulega lýst í fáum orðum, þ.e. hvort um sé að ræða tóftir bæja eða útihúsa, höfn, byrgi, túngarð og þar fram eftir götunum. Stundum sér fornra minja ekki stað í landslaginu þótt þeirra sé getið í heimildum og kunna margar ástæður að vera fyrir því. Kemur þá fram í fornleifaskránni að „heimild“ sé til um til dæmis óþekktar minjar. Er leitast við að hafa fornleifaskrána eins nákvæma og kostur er því að leifar fornminja kunna að leynast í jörðu þótt ekki sé unnt að sjá þær með berum augum á yfirborðinu.

Staðsetning

Tekin eru GPS hnit á öllum minjum eða þær mældar upp með nákvæmu GPS mælingartæki úti á vettvangi og þau færð inn í landupplýsingagrunn Suðurlands. Í hjálagðri fornleifaskrá eru gefin upp hnit í landshnitakerfinu Ísnet 93 þegar við á. Staðsetning þeirra er svo færð inn á loftmynd. Gögnum er einnig skilað í stafrænu formi í landupplýsingakerfi.

Hafi fornminjarnar sérnafn er það sérstaklega skráð en þegar engu slíku er til að dreifa kemur fyrir að hlutverki þeirra sé lýst þar sem heitið stæði annars.

Staðhættir og lýsing

Ávallt er greint frá afstöðu skráðra minja í landslaginu, þeim og staðhátum lýst, bæði formi, umfangi og ástandi, og aðrar athugasemdir gerðar þegar þörf krefur, til dæmis vísað í aðrar heimildir.

Hættumat

Leitast er við að leggja mat á þá hættu sem að fornleifunum kann að steðja, bæði af völdum náttúru og manna. Þetta er gert til að unnt sé að grípa til viðeigandi ráðstafana liggi minjar undir skemmdum eða geti orðið fyrir raski. Hætta vegna ábúðar þýðir að framkvæmdir eða álag kunni að raska fornminjum. Hætta vegna veðrunar þýðir að fornleifar séu smám saman að mást í burtu fyrir áhrif loftslags eða vatns. Hætta vegna landbrots þýðir að fornleifar geti glatast af völdum vatns eða uppblásturs. Hætta vegna tilefnis þýðir að fornleifum stafi hætti vegna fyrirhugaðra framkvæmda, svo sem við skógrækt eða nýbyggingar.

Ekki er lagt mat á hættuna þegar einungis er til heimild um fornleifar en þær hafa ekki fundist við vettvangsskráninguna.

Mótvægisáðgerðir

Ef minjar eru í hættu vegna framkvæmda er lagt til að framkvæmdum sé beint frá minjastaðnum. Ef það er ekki hægt er komið með tillögum að mótvægisáðgerðum. Það er þó alltaf Minjastofnun Íslands sem ákveður hvað þarf að gera og með hvaða hætti.

Mynd 5. Horft suður yfir skráningarsvæðið.

Samantekt

Skráningarsvæðið er neðan við Sveifluháls, norðvestan við Krýsuvíkurveg. Gengið var um allt og leitað skipulega að minjum en engar fundust og voru því engar skráðar.

Grjóthlaðið girðingarstæði sem fannst innan svæðisins er frá 1958 og telst því ekki til fornleifa. Skammt frá er talið að fornbylið Kaldrani hafi verið, suðaustan við Krýsuvíkurveg, og þar eru friðlýstar minjar. Þær eru þó utan svæðisins, að teknu tilliti til 100 m fjarlægðarmarka, og stafar þeim engin hættu af fyrirhuguðum framkvæmdum.

Ekki er víst að allar minjar á svæðinu sjáist á yfirborðinu eða hafi verið skráðar. Ef áður óþekktar fornleifar koma í ljós á framkvæmdasvæðinu ber að stöðva framkvæmdir, varast frekara rask og tilkynna þegar í stað um fundinn til Minjastofnunar Íslands, sbr. 38. gr. mml. Minjastofnun Íslands metur eðli þeirra og umfang og hvort rannsókna sé þörf áður en framkvæmdir halda áfram.

Er því beint til framkvæmdaraðila að reyna að sneiða hjá fornleifum og komast hjá því að raska þeim í lengstu lög. Í 21. gr. mml. segir um verndun fornleifa, að „jafnt þeim sem eru friðlýstar sem þjóðminjar og þeim sem njóta friðunar í krafti aldurs, [megi] enginn, hvorki landeigandi, ábúandi, framkvæmdaraðili né nokkur annar, spilla, granda eða breyta, hylja, laga, aflaga eða flytja úr stað nema með leyfi Minjastofnunar Íslands.“

Heimildir

Agnes Stefánsdóttir. (2008). *Krýsuvík – Trölladyngja: Fornleifaskráning*. Fornleifavernd ríkisins, 2008.

Inga Sóley Kristjónudóttir. (2025, 16. september). *Rannsóknarborholur við Kaldrana í Krýsuvík*. Bréf Minjastofnunar til Axels Viðarssonar, H16. S Orku.

Minjavefsjá Minjastofnunar Íslands. Sótt 20. nóvember 2025 á:
<https://minjastofnun.gis.is/mapview/?application=minjastofnun>.

Skrá um friðlýstar fornleifar með viðbótum. (1990, fyrsta útg.). Sótt 20. nóvember 2025 á:
<https://www.minjastofnun.is/static/files/skjol-i-grein/friðlysingaskra-med-vidbotum.pdf>.